

DUAL TA'LIMDA KO'RIB TUSHUNISH MALAKASINI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Hamroyev G'ofir Hasanovich

Toshkent Amaliy fanlar universiteti professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)

hamroyevgofirr@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10439798>

Annotatsiya. Ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan yangi pedagogik texnologiyalar hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Dual ta'lim tizimining samaradorligi o'z tasdig'ini topib bormoqda. Aslida ta'lim real hayotning uzviy bir qismi bo'lishi, o'qitish jarayonlari ta'lim oluvchini har tomonlama hayotga, kasbiy faoliyatga tayyorlashi lozim. Har bir o'quv fani bitta umumiy kompetensiyani hosil qilishga xizmat qiladi. Jumladan, til ta'limida ham o'rganuvchini o'qib, tinglab tushunishga, gapirish va yozishga tayyorlash katta ijtimoiy zarurat o'laroq ta'limning mazmuniga aylangan. Inson sezgi a'zolari orqali borliqni o'rganadi, o'zlashtiradi, biroq idrok bilan bog'liq bo'lgan ko'rib tushunish ko'nikma va malaka sifatida alohida o'rganilmaydi, didaktikada barkamol insonni tayyorlash tizimida ham kompetensiya sifatida mavjud emas. Zero, inson tinglash qatorida o'qib tushunishdan oldin ko'rib tushunish jarayonlarini bosib o'tadi. Pedagogikada ko'rish orqali ko'proq ma'lumot o'zlashtirish mumkinligi ilmiy asoslangan, ammo ta'limda ko'rib tushunish masalasi ko'nikma yoki malaka darajasida tadqiq qilinmay kelinadi. Aslida insonlar borliqni, vaziyatni, predmetni, jarayonni bir xilda, yetarli darajada ko'rib tushuna olmaydi. Buning uchun maxsus tayyorgarlik jarayonini o'tashi, ta'lim olishi zarur. Maqolada ko'rib tushunish – oddiy fiziologik hodisa emas, muhim pedagogik omil sifatida tadqiq etilgan hamda uning ko'nikma, malaka hamda kompetensiya darajasida tavsifi berilgan. Ko'rib tushunish idrok qilish, analitik tafakkurni shakllantiruvchi zarur instrument ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: ko'rib tushunish, ko'nikma, malaka, kompetensiya, idrok qilish, analitik tafakkur, tinglab tushunish, so'zlash, kuzatish, qarash, solishtirish, taxmin qilish, o'quv topshiriqlari, savol, didaktika, metodika, umumiylik, xususiylik, mohiyat, hodisa, pragmatik yondashuv, baholash

Kirish. Jahon tajribasida talabalarni kasbga tayyorlash bo'yicha turli yondashuvlar qo'llaniladi. Ularning orasida dual yondashuv samaraliroq ekanligi tobora ommalashib bormoqda. Adam Smit o'zining tanikli asarida ta'kidlaganidek: "Dual ta'limda – ish joyida ustoz shogirdga kasb-hunarining an'anaviy usullarini o'rgatish deb hisoblash kerak, chunki usta bilan birga ish olib borish, yosh ishchilarni kasbga bo'lgan qiziqishlarini orttirib boradi"[1]. Olim dual ta'lim tizimi, Yevropa ta'lim tizimining amaliyoti shuni ko'rsatadiki, kelajakdagi mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy moslashuvi uchun ta'lim tashkilotlari va ish beruvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mahsulidir. Talaba o'quv jarayonining dastlabki bosqichlarida korxona xodimi sifatida ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilingan. Mashhur "xalqlar boyligining tabiati va sabablari bo'yicha tadqiqotlar" asarida Adam Smit ikki tomonlama o'qitishda shogirdlik va murabbiylik tizimlarini ish joyida kasbiy tayyorgarlikning an'anaviy usullari deb hisoblash kerakligini ta'kidlaydi, chunki usta yonida ishlab, yosh ishchilar ta'lim asoslarini o'rgandilar. Kasbikki tomonlama o'qitish modeli korxonalarni kadrlar tayyorlash jarayoniga jalb qilishni nazarda tutadi, bu esa xodimlarni o'qitish bilan bog'liq juda katta xarajatlarga olib keladi, chunki ular yuqori sifatli kasb-hunar ta'limi xarajatlari kapitalning ishonchli hissasi ekanligini yaxshi bilishadi. Shu bilan birga, ular nafaqat o'qitish natijalari, balki o'qitish mazmuni, uni tashkil yetish bilan ham qiziqishadi, deb ta'kidlaydi[2]. Sudakova talabalar uchun ikki tomonlama ta'lim yerta

mustaqillikka yerishish va kattalarga og'riqsiz moslashish uchun ajoyib imkoniyatdir. Dual tizimi axborot yetishmasligi va kambag'al amaliy ta'lim oqibatida ta'lim boshqa shakllari uchun muqarrar stress holda, ish ichiga silliq kirishini ta'minlaydi. Bu nafaqat muayyan mehnat vazifalarini bajarishni o'rganishga imkon beradi, balki jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantiradi, kasbiy kompetensiya va mas'uliyatni shakllantiradi. Dual training modeli o'z martabangizni boshqarish uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim yetadi. Uning doirasidagi tayyorgarlik darajasi doimiy ravishda oshib bormoqda. Hech bir ta'lim tashkiloti ishlab chiqarish bo'yicha bunday bilimlarni ikki tomonlama o'qitish kabi ichkaridan berishga qodir yemas, bu uni muvaffaqiyatli martaba yo'lida muhim qadam qiladi[2].

Dual ta'lim tizimi nazariyani amaliyotda ko'rish va tushunish, o'zlashtirish faoliyatidir. **Ko'rib tushunish** ko'nikma yoki malaka sifatida ajratilmaydi. Uning bir qismi til ta'limidagi o'qib tushunish ko'nikmasi tarkibida baholab ketiladi. Unda, asosan, rasm, video hamda audiovizual materiallarni tushunishga e'tibor qaratiladi. Xalqaro pedagogikada vizual tushunish (*understanding vision*) alohida kompetensiya sifatida mavjud emas. Shu bilan birga, ma'lumotni vizualizatsiya qilish, vizual ma'lumotlarni tahlil qilish va tushunish, axborotni uzatish uchun vizual vositalar va usullardan foydalanish qo'shimcha mahorat yoki ko'nikma sifatida qaralishi mumkin. Bu dizayn, marketing, ma'lumotlar tahlili va taqdimot tayyorlash kabi sohalarida foydalaniladi. Vizual

tushunish – rasmlar, diagrammalar, grafiklar va boshqalar kabi vizual tarzda taqdim etilgan ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash qobiliyatidir. Vizual idrok yetish qobiliyati yuqori bo'lgan odamlar vizual yelematlarni tan olish va tahlil qilish, naqsh va munosabatlarni aniqlash, shuningdek, ma'lumot olish va xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega. taqdim etilgan ma'lumotlar bo'yicha. Ushbu kompetensiya dizayn, mediya, marketing, reklama va san'at kabi sohalarida ayniqsa muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'rib tushunish kompetensiyasi – ta'lim oluvchida holatni, predmetni, jarayonni ko'rib tushunish, tahlil qilish va o'z xulosasini bayon qilish faoliyatidir. Bunda faqat rasm, video materiallar emas, butun o'quvchi yoki talabaning kelajak hayotida duch keladigan predmetlar, holat, jarayon va faoliyatni ko'rib tushunish nazarda tutiladi. Shuningdek, talablarni kasbga tayyorlashga yo'naltirilgan dual ta'lim tizimida ularning dars-mashg'ulotlar bilan birga ishlab chiqarish jarayonlarini ham borib ko'rib o'rganish asosidagi ko'nikma va malakalarini baholash imkoni bo'ladi. Ko'rib tushunish ko'nikmasining malaka va kompetensiyaga aylanish mexanizmi ishlab chiqilishi bugun muhim, hal qilishi lozim bo'lgan pedagogik, metodik muammolardan biridir.

Dual ta'limda ko'rib tushunish ko'nikmasi kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishda quyidagi vazifani bajaradi:

t/r	Ta'lim mazmuni	Ko'nikma va malakalar	Natija
1.	O'quv adabiyotlar	O'qib tushunadi	Ma'lumotga ega bo'ladi
2.	Professor-o'qituvchilar	Tinglab tushunadi	Ma'lumotga ega bo'ladi
3.	Ishlab chiqarish	Ko'rib tushunadi	Malakaga ega bo'ladi
	Bank	Ko'rib o'rganish	Malakaga ega bo'ladi
	Ta'lim muassasasi	Ko'rib o'rganish	Malakaga ega bo'ladi
	Nashriyot	Ko'rib o'rganish	Malakaga ega bo'ladi
	Boshqa davlat xizmatlari	Ko'rib o'rganish	Malakaga ega bo'ladi

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Abu Nasr Forobiy: “Qanday qilib ta'lim berish, ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berishga kelganimizda, bu borada bilimlarning eng birinchisi jismlarga va hodisalarga ism beruvchi til haqidagi ilmlar deb tasdiqlayman”, degan edi. Til nazariyasining asoschisi bo'lgan Gumbolt XIX asrdayoq “Til – millat ruhi” deb aytgan edi[3]. Ushbu fikr XXI asrda polyak pedagogi Yanush Korchak tomonidan quyidagicha davom ettirildi: “Ona tili – bu bola uchun o'ylab topilgan qoidalar emas, nafas olayotgan havo kabi xalqining ruhi bilan tengdir”[4]. Bola ona tilini o'rganish jarayonida muhim vazifalar amalga oshiriladi: birinchidan, bolaning tug'ma aqliy

qobiliyatni rivojlantirish, ikkinchidan, ona tili xazinalarini ongli egallash; uchinchidan, bolalarga til mantig'ini o'rgatish kerak. Bu maqsad va vazifalarga birin-ketin emas, balki baravar erishib borish lozim.

F.I.Buslayev shunday yozadi: “birinchi va eng muhimi, nutq shakllari bilan ifodalanadigan narsalarni tushunish va ularni to'g'ri yo'l bilan ishlatishdan iborat amaliy qobiliyatni rivojlantirishdir, ya'ni o'qimishli odamlar aytganidek, og'zaki va yozma mashqlar orqali o'quvchida suhbat va yozuvga xos nutq shakllarini osonlik bilan tushunish ko'nikmasini hosil qilamiz”[5]. “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to'plangan barcha til ilmini o'rta maktab o'quvchisiga o'rgatishning iloji va zarurati yo'q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezoni uning foydalilik va amalda qo'llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta'minlaydigan bilimlarni tushunamiz”[6].

O'quv topshiriqlarini tuzishga asos bo'luvchi o'quv materiallarini tanlash, ta'kidlash kerakki, ona tili ta'limi maqsadini, mazmunini belgilash borasida mustaqillikning dastlabki yillarida tizimli tadqiqotlar olib borildi.

Ayniqsa, pedagogika fanlari doktori, professor R.Safarovanning kommunikativ ko'nikma va malakalarni rivojlantirish ona tili ta'limining asosiy vazifasi ekanligiga 90-yillardayoq urg'u bergani, xususan, o'quv topshiriqlari, shuningdek baholash masalasi, o'zbek tilining O'zbekistonda milliy tiklanish sharoitida ham ona tili, ham davlat tili sifatida o'qitilishi [7]bilan bog'liq muhim masalalarni tadqiq etganini alohida ta'kidlash lozim.

Sh.Yusupova o'zining doktorlik dissertatsiyasi[8] da hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari mavzusida tadqiqot olib boradi, ona tili ta'limida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishning ilmiy-metodik asosini ishlab chiqish bilan birga tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlariga ham alohida e'tibor qaratadi.

X.Muhiddinova o'zbek tilining davlat tili sifatidagi ta'limini tizimlashtirish, uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida salmoqli ishlarni amalga oshirgan. Jumladan, o'quv topshiriqlarni ham uzluksiz ta'lim tizimi uchun uzviylik tamoyili asosida takomillashtirib kelmoqda[9].

Q.Husanboyevanning ta'lim mazmuniga o'qituvchini ham kiritishi[10] nihoyatda to'g'ri yondashuv. Chunki ona tili ta'limida, ayniqsa, sinfda bajariladigan mashqlarni nazorat qilishda, zarur o'rnlarda o'quvchilar adabiy talaffuz ko'nikmasini rivojlantirishda bevosita o'qituvchi dastlab namuna ko'rsatishi muhim ahamiyatga egadir. Qolaversa, olimning adabiy ta'lim uchun ishlab chiqqan mustaqil fikrlash va va muammoli ta'lim bo'yicha yondashuvlari ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini to'g'ri

shakllantirishga yordam beradi.

Xalqaro pedagogika, xususan, lingvodidaktika sohasida o'quv topshiriqlarning metodik, psixologik-pedagogik tadqiqi bilan Avstraliyalik olim Jak Richards maxsus shug'illangan[11]. Shuni ta'kidlash joizki, o'z davrida g'arb pedagogikasi amaliylikka asosiy e'tiborni qaratgan. Dastlabki pragmatik g'oyalar amerikalik faylasuf va pedagog D. Dyui[12] tomonidan ishlab chiqilgan.

N.Mahmudovning quyidagi fikrlari ayniqsa diqqatga sazovor: "Har qanday til ta'limida tilning uslublari haqidagi bilimlarni chetlab o'tish mumkin emas. Tilni o'zlashtirishda til qurilishini bilish shart, bu boradagi bilimlar asosdir. Ammo ayni qurilish birliklaridan qanday foydalanish, ularni nutqda bevosita qanday qo'llash malakasi shakllanmagan bo'lsa, tilni bilishni tugal deyish mushkul"[13].

Darhaqiqat, ona tili, milliy so'zlar aqliy rivojlanish hamda dunyoni anglashning asosidir. O'quvchi nutqining o'z vaqtida rivojlanishiga g'amxo'rlik qilish, savodxonligiga e'tibor berish juda muhimdir. O'quvchining nutqi qanchalik boy va mantiqli bo'lsa, uning o'z fikrlarini ifodalashi shunchalik oson kechadi, olamni, borliqni anglash qobiliyati qanchalik keng bo'lsa, o'quvchilar turli nutq vaziyatlarida tengdoshlar yoki kattalar bilan mazmunli va to'laqonli muloqotga kirisha oladi, tafakkuri ham shunchalik faol rivojlanishda bo'ladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bularning barcha dars mashg'ulotlarida o'quvchini o'quv topshiriqlari orqali to'g'ri yo'naltirish, to'g'ri savol berish, mazmunli va mantiqli javob berishga bog'liqdir. O'quvchi uyda, sinfda va ko'chada foydalanadigan ona tili orqali atrofidagi olam va inson faoliyati haqida dastlabki ma'lumotlarni oladi. Shuning uchun ham maktabning birinchi vazifasi bolalarni o'z ona tilida ravon, mantiqan izchil gapirishga o'rgatishdir. O'quvchilar o'z ona tilida qanchalik yaxshi nutq so'zlay olsalar, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda shunchalik yorqinroq, chiroyli va sermazmun ifodalay oladilar.

Demak, bugungi kunning eng muhim masalasi – ona tili ta'limini hayotga yaqinlashtirish, amaliy ahamiyatini kuchaytirishdir. Ona tili orqali o'quvchi tafakkurida olamning lisoniy manzarasi, milliy madaniyatlar shakllanadi. Agar ona tili oddiy o'quv predmeti emas, qadriyat sifatida o'qitilsa, o'quvchilarda o'z-o'zidan teran tafakkur va milliy g'urur shakllanadi. Shunda ona tilini o'rganishga o'quvchilarda katta qiziqish uyg'onadi. Ona tili orqali o'quvchilar milliy mentalitetni, hayotni, xalqning madaniy merosini o'rganishlari kerak. Albatta, bu pragmatik xarakterdagi o'quv topshiriqlari ishlab chiqish orqali amalga oshadi. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar savol va topshiriqlar asosida tilning amal qilish qoidalarini o'rganadilar. Mashq tarkibida berilgan gaplar, matnlar o'quvchining lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi, biroq ular ustida qanday ish olib borish hali muammoligicha qolmoqda. Ona tili darslarida *anglash, fahmlash, nutq so'zlash, incho* yozishni o'rgatibgina qolmay, balki ko'rib tushunish topshiriqlar orqali o'quv adabiyotlariga yo'naltirilsa, ona tilining jonli va tabiiy til ekanligiga ham ishonch

hosil qilishadi.

Ko'rib tushunish ko'nikmasining kasb egallashdagi axamiyati:

t/r	Qo'llanish sohalari	Ko'rib tushunish indikatorlari	Natija
1.	Pedagogik sohada	O'quvchi bilan qanday ishlash, o'zini qanday tutish, mavzuni qanday tushuntirish, qanday baholash jarayonini ko'rib o'rganadi.	O'qituvchi bo'lib shakllanadi.
2.	Iqtisodiy sohada	Hujjatlar bilan qanday ishlash, dasturlarni qanday ishlatish, xodimlarning o'zini qanday tutishini, qanday muloqot qilishini ko'rib o'rganadi.	Xodim bo'lib shakllanadi.
4.	Filologiya va tillarni o'qitish sohasida	Maqolani qanday tayyorlash, tahrir qilish, manba bilan ishlashni, tarjima qilish sirlarini, dissertatsiya yozish, ilmiy ma'ruza, referat tayyorlashni ko'rib o'rganadi.	Ilmiy xodim, muharrir, tarjimon bo'lib shakllanadi.

O'quv topshiriqlari orqali ona tilni o'qitishga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga doir ishlarni faollashtirish; ona tili o'qitish uchun ilmiy, metodik, psixologik va pedagogik yordam tizimini rivojlantirish ishlarni takomillashtirish; etnolingvistikaning so'nggi yutuqlarini ta'lim jarayoniga jalb qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Agar ona tili mashg'ulotlarida o'quv topshiriqlari o'z o'rnida to'g'ri qo'llanilsa, o'quvchilar ma'lumotlar bilan ishlay olishga topshiriqlar orqali to'g'ri yo'naltirilsa, axborot texnologiyalari asrida manba muammo bo'lmaydi. Endi bilimdon o'quvchilar tayyorlash vaqti o'tdi. Bugungi davrning talabi biluvchi, bilib oluvchi o'quvchilarni tarbiyalashdir.

H.Mustafoyeva B.A.Lapidusning quyidagi fikrini keltiradi: "Uning (B.A.Lapidusning) fikricha, nutq mashqlari bevosita nutqiy faoliyat xususiyatlarini qamrab olganligi bilan xarakterlansa, til mashqlari nutqiy muloqot ko'nikmasi taraqqiyotini ta'minlash uchun xizmat qiladi"[14].

Agar o'quvchiga to'g'ri va maqsadli savol berilsa, hayot uchun foydali topshiriqlarni bajarishga o'rgatilsa, zarur nutqiy malakalar mashq orqali hosil qildirilsa, ijodiy tafakkur sohiblari yetishib chiqishiga sharoit yaratilgan bo'ladi.

X.Muxitdinova o'quv topshiriqlari, jumladan, mashqlarning ahamiyati haqida shunday deydi: "Hozirgi kunda o'zbek tilini o'qitish tamoyillari, ularda

beriladigan o'quv materiallarining tartibi va taqsimoti bilan bir qatorda, dars jarayonida o'zbek tilini o'rgatishga yo'naltirilgan mashqlar tarkibi va turlarini takomillashtirish, ularni zamonaviy ta'lim mashg'ulotlariga moslashtirib qo'llash yo'llarini topish o'zbek tili ta'limi mutaxassislari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir"[9].

O'quv topshiriqlari faqat maktabda emas, maktabdan tashqari oilada, ko'cha-ko'yda ham ahamiyatlidir. Ota-onalar ham mahalladoshlar ham o'quvchiga savol berganda uning yoshi, intellektual imkoniyati va psixo-fiziologiyasini inobatga olishlari lozim. Bolani kichik yoshdan atrofni kuzatishga, tushunmagan, ilk marta ko'rgan narsa-hodisalar haqida ma'lumot olishga qaratilgan savollarni berishga o'rgatish, avvalo, ota-onaning vazifasi. O'quvchi maktabga qadam qo'ygani o'z ona tilida gaplasha oladigan, atrofida qilayotgan so'zlarini tushuna oladigan darajada rivojlangan bo'ladi. Shu bois ona tili ta'limining vazifasi o'quvchini gapirish va tinglab tushunishga o'rgatishdan iborat bo'lmaydi. Til ko'nikmalarining bu ikki turi bolaga tili chiqqan paytdan boshlab singib bo'lgani inobatga olinsa, maktabda ona tili ta'limida dastlabki shakllantiriladigan ko'nikmalar – o'qish va yozishni o'rgatish ekanligi ayon bo'ladi, biroq bu til ta'limining to'rt muhim unsuri bo'lgan – gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozish ko'nikmalari ustida ishlashni to'xtatish kerak degani emas. Aksincha, aynan ona tili ta'limi ekanligini ko'zda tutgan holda o'quvchida bolaligidan shakllanib bo'lgan ko'nikmalarni yanada rivojlantirish, keyingi bosqichga olib chiqishdan iborat.

Bu borada X. Muxitdinovning "Mashq o'quv mashg'ulotlarining alohida turi bo'lib, ular yordamida berilgan bilimlar asosida o'quvchilarda tegishli malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi. Til ta'limida mashqlarning o'rni juda katta. Til tizimi o'zining ko'p qirraliligi, birliklarining struktural va funksional xususiyatlariga ko'ra o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadigan hodisa, shu bois til ta'limidagi mashqlar ham turli-tuman ko'rinishga va tuzilishga ega bo'ladi. Ona tili ta'limidan farqli ravishda boshqa tilni o'rganish jarayonida bajariladigan mashqlarning asosiy qismi muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, keyingi paytlarda bunday mashqlarni ayrim metodistlar nutq mashqlari va til mashqlariga ajratishni tavsiya etmoqdalar[9], degan mulohazasi nihoyatda to'g'ri bo'lib, mashqlar nutqiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi sifatida

Nutqiy ko'nikmalar nutq faoliyatining 4 asosiy turi: o'qish, tinglab tushunish, gapirish va yozuvni egallash orqali yuzaga keladi va o'quvchilarning ikkinchi tilni o'rganish davrida olgan bilimlarini amaliy nutqiy faoliyatda sobitqadamlik bilan mustaqil ravishda qo'llay olish qobiliyati – nutqiy malakani hosil qilishga yordam beradi. I.A.Zimnyaya ta'rificha, "malaka mashqlar natijasida harakatlarning yuqori mukammallikka erishuvi va nutqiy jarayonlarning avtomatlashuvidir"[15].

X.Muxitdinova so'zlashish, muloqot yuritish jarayoni fikrni leksik, grammatik va fonetik jihatdan rasmiylashtirishning eng samarali darajasini – yuqori

darajada avtomatlashgan nutqiy ko'nikmalarni, ya'ni nutqiy malaka hosil qilinishini talab etadi. Nutqiy muloqotda nutqiy malakaning hosil qilinishi kommunikativ maqsadning asosini tashkil etadi, chunki aynan o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish orqali ikkinchi bir tilda o'zaro axborot almashish, og'zaki va yozma muloqot yurita olish malakasi vujudga keltiriladi. O'quvchida ikkilamchi til malakasining hosil bo'lish yo'li birlamchi – ona tili malakasi va ko'nikmasi orqali yuz beradi, chunki ikkinchi bir tilda so'zlash malakasining hosil bo'lishi, avvalo, ushbu tilda fikr ifodalashga yordam beruvchi til vositalarini qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish va nutqiy muloqot jarayonida ulardan erkin va mujassam holda foydalanish qobiliyatiga bog'liq. Bunday qobiliyat esa insonda ona tili malakalari asosiga qurilgan nutqiy ko'nikmalar asosida shakllanadi[16], deb ta'kidlaydi.

Ona tilida o'z-o'zidan, tabiiy ko'nikmalar asosida hosil bo'ladigan ushbu nutqiy jarayon ikkinchi tilni egallashda ancha qiyin kechadi, chunki o'quvchi-talabalar o'zga til leksikasini o'rganar ekanlar, ularda so'z uyg'otadigan assotsiatsiyalar tizimi to'g'risida nutqiy fikrlash malakasi ham shakllanishi kerak. Demak, til sathlarida ikki so'zni bog'lash uchun xizmat qiluvchi so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar, bog'lovchilar, ko'makchilardan boshqa vositalar ham mavjud, nutq o'stirish maqsadida o'rganiladigan grammatik materiallar sirasi shu nuqtayi nazardan ham aniqlanishi kerak[17].

Keyingi yillarda o'zbek nazariy tilshunosligida so'zning sistem aloqalari, o'zaro bog'lanish maydonlari haqida juda ko'p tadqiqotlar olib borilmoqda[18]. Ushbu nazariy bilimlar metodik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, albatta. Jumladan, M.Qoraxo'jayeva o'zining nomzodlik tadqiqot ishida iqtisodiy atamalarining lingvistik asoslarini tadqiq qilar ekan, o'zbek tilshunosligida tilning sistem xarakteriga asoslangan holda lug'aviy birliklarning nutqda voqealanishi, leksemalarning erkin va bog'liq qurshovga kirishish imkoniyatlari va birikuvchanlik holatlarini aniqlash asosida nutq o'stirish samaradorligiga erishish yo'llarining ochib berilishi til ta'limi mazmunini tubdan yangilashni taqozo etayotgani, so'zlarning mantiqiy semantik bog'lanish yo'llari va imkoniyatlarini bilmay turib, boshqa so'zlar bilan birikish modellarini o'zlashtirmasdan turib, yetarli nutqiy savodxonlikni shakllantirish mushkulligi, so'zlarning birikishi, ular orasidagi mantiqiy aloqa, dastavval, til birliklarining ma'no imkoniyatiga (substansial xususiyatiga) ko'ra amalga oshirishini ta'kidlab o'tadi hamda o'z tadqiqotida iqtisodiy atamalarining fe'llar bilan birikish imkoniyatlari va o'zaro bog'lanishining semantik-sintaktik modellarini aniqlashga harakat qiladi[22].

Fan o'z-o'zidan rivojlana olmaydi, uning harakatga kelishini metodika ta'minlab beradi. Garchi filolog-olimlar tomonidan metodika sohasini rivojlantirish uchun say'harakatlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ona tili o'qitish metodikasida shu kunga qadar o'quvchi mashg'ulotlar orqali nimani o'rganishi kerakligi, qaysi o'quv materialini yoddan bilishi, kaysi o'quv materialini yod olishga zarurat yo'q, o'qib

tushunsa, yetarli bo'lishini, qaysi bo'limlarni o'qitishda, asosan, mashqlardan, qaysilarida topshiriqlar ustida ko'proq ishlash, mashq, topshiriq va savolning bir-biridan farqlanishi, tahlil materiali uchun qanday misollar, matnlar olish lozimligi, ularni tanlash va qo'llash mezonlari aniqlanmagan. O'quvchilar egallashi lozim bo'lgan grammatik maksimum va leksik minimumlar ishlab chiqilmagan edi. Ta'kidlash lozimki, B.Mengliyev umumiy o'rta ta'lim o'quvchilari uchun ilk bor grammatik minimumni ishlab chiqib, ortiqcha grammatizmni qisqartirishga ma'lum ma'noda erishdi. Buni amaldagi 10-11-sinf "Ona tili" darsliklari misolida ham ko'rish mumkin[19]. Bu haqda R. Niyozmetova haqli ravishda quyidagi fikrlarni bildiradi: "Bugungi kunda amaldagi "O'zbek tili" darsliklariga kiritilgan so'zlarni tanlash uchun xizmat qiladigan lug'at minimumi ham yo'q. Darsliklardagi so'zlar mavzuviylik talabi, matnlarda uchraganligiga qarab havola qilingan, oqibatda ular muayyan tartib va izchillikda emas, balki aralash-quralash joylashgan"[20].

Shu o'rinda, o'quv lug'atlari va ularga yo'naltiruvchi, ular bilan samarali ishlashni tashkil etuvchi, so'z boyligining oshishiga katta hissa qo'shuvchi o'quv lug'atlari masalasiga ham to'xtalish joiz.

O'quv materiallarining o'quvchi tomonidan samarali o'zlashtirilishi takror va takror mashq qilish bilan bog'liq. Mashq uzluksiz takrorga asoslanasina samara beradi.

Ma'lumki, psixologik nuqtayi nazardan inson xotirasi muayyan turlarga bo'linadi. Ma'lumotlarni bir marta o'qish oddiy xotirada vaqtincha saqlanadi va qisqa muddatda unutiladi. Agar uzluksiz takrorlansa, u doimiy xotiraga o'tadi. G.Ebbinghaus[21]ning o'quvchi eslab qolishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar tarkibi, miqdori va sifati haqida olgan xulosalarini shu o'rinda keltirish joizdir. U hech qanday ma'no anglatmaydigan 38 ta bo'g'inni o'quvchi 55-marta takrorlaganda eslab qolganini; 38-40 ta so'zdan iborat materialni eslab qolish uchun esa, 6-7-marta takrorlash kifoya qilganni aniqlagan. O'quvchining ijtimoiy hayotda aloqa-aralashuvni to'g'ri amalga oshirishida xizmat qila oladigan zaruriy ma'lumotlarni uning uzoq muddatli xotirasiga o'tkazish uchun o'sha ma'lumotlarni ko'p marta takrorlatish va xotirasida qayta tiklab turish lozim. Shu o'rinda aytish mumkinki, til sathlarini o'qitishda o'quv materiali mazmunida purhikmat matnlardan o'rinli foydalanilsa, o'quvchi ularni bir-ikki takrorlash bilan uzoq muddatli xotirasiga "yozib qo'yadi". Biror jismoniy harakat avtomatlashish darajasiga yetishi uchun qancha uzluksiz mashq zarur bo'lsa, muayyan nutqiy malakaning shakllanishiga ham shuncha mashq, harakat kerak bo'ladi.

Shuningdek, topshiriqlar – o'quvchilarni mavzu ustida maqsadli, samarali ishlashlarini ta'minlaydi, shu bilan birga mashg'ulotda egallagan ko'nikma va malakalarni baholash, sinab ko'rish uchun ham ishlatiladi.

Ona tilning kommunikativ rivojlanishini har bir bolaning ijtimoiylashuvi nuqtayi nazaridan, ya'ni tengdoshlar o'rtasida kattalar bilan muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan, ko'rib

chiqish maqsadga muvofiqdir. Nutqiy qobiliyatni shakllantirish muvaffaqiyati motivatsion omillar va o'quvchining umumiy ta'limiy ko'nikmalarini shakllantirish darajasiga bog'liqdir. Tilshunoslik fanining asoschisi Gumbolt nutqni til mahsuli sifatida yuzaga kelishini[23], Do' Sossyur esa, til nutq orqali reallashuvini ko'rsatib o'tganlar. Sossyur ijtimoiy hodisa bo'lgan tilni imkoniyat, nutqni esa yuzaga chiqadigan hodisa sifatida tilning ifoda vositalaridan foydalanilaishini alohida ta'kidlaydi[24].

Nutq nutq a'zolarining harakati jarayonida paydo bo'ladi. Ruhiy hodisa bo'lgan tilning ifoda vositalari nutq ixtiyoriga o'tgach, haqiqatga aylanadn. Demak, nutq nutq faoliyatining mahsulotidan, ma'lum shaklga kirishidan iborat[25]. "...yaxshi nutq tuzish uchun nahv, aruz, mantiq fanlari hamkorligidan foydalanish zarur bo'ladi. Ularning birortasiga ahamiyat bermaslik, bulardan birining qoidasining buzilishi, qolgan ikkitasiga ta'sir qilmay iloji yo'q"[26].

Til tashuvchisining shakllanish darajasiga ta'sir qiluvchi psixologik shartlar orasida lisoniy qobiliyat alohida ahamiyatga ega. Insonda nutqning shakllanishi faqat maktab ta'limi jarayoni bilan cheklanib qolmaydi, balki insonning butun ongli hayotida davom etadi.

Ona tili ta'limida nutqiy ko'nikmalarining shakllanishi psixologik omillarga ham bog'liq bo'lib, unda nutqiy ko'nikmalar – doimiy intellektual rivojlanish: ruhiy jarayonlar (xotira – vizual va eshitish, fikrlash – mavhum va majoziy, kuzatish, tasavvur – reproduktiv va ijodiy);

– insonning ma'naviy boyligi – doimiy ma'naviy rivojlanish, axloqiy me'yorlar, avvalo, muloqot me'yoriga rioya qilish kabilarni o'zi ichiga oladi.

Bu ham didaktik, ham psixologik (ruhiy) jarayon bo'lib, jumladan, psixolog olim M.Neppning ta'kidlashicha, bola 2-3 yoshida ona tili grammatikasini egallay boshlaydi, chunki boshqa odamlarning nutqini anglab, so'zlar kombinatsiyasi va jumlar tuzilishida ongosti sezgilari orqali kodlangan obyektiv qonuniyatlarni, ko'plab ajdodlarning tajribasini qabul qiladi. Odam ongida nutqi rivojlanishi bilan bir qatorda, ongostida mumkin bo'lgan harakatlarning ichki rejasi tuziladi, muayyan vaziyatda amalga oshiriladigan harakatlar modellari yaratiladi[27].

L.S.Vygotskiy, I.Ya.Zimnyaya, A.A.Leontyev, S.L.Rubinshteynlarning psixologik tadqiqotlari tahlili til tashuvchisini shakllantirishning muvaffaqiyati ona tilning kommunikativ rivojlanish darajasiga bog'liqligi haqida gapirishga imkon beradi. I.Ya.Zimnyayaning fikricha, "Ona tilning kommunikativ rivojlanishi"ni ta'minlaydigan murakkab ko'p qirrali hodisa sifatida ko'rib chiqish kerak:

– lug'at miqdori (leksik minimum);
– nutqiy malakalarni egallashning mohirlik darajasi;
– fikrini ongli ravishda izchil bayon qila olish qobiliyati suhbatdoshining replikalariga munosib javob bera olish, eshitganlariga munosabat bildirish

ko'rsatkichlariga ega bo'lgan og'zaki muloqot shakllarini bilish darajasi;

- matnni o'qish sur'ati darajasi;
- yozma nutq ko'nikmalarining shakllanish darajasi;
- kognitiv qiziqishlarning shakllanish darajasi;
- umumiy dunyoqarash darajasi[28].

Muloqot qilish uchun zarur bo'ladigan kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

- til kompetensiyasi;
- nutq kompetensiyasi;
- pragmatik kompetensiya;
- ko'rib tushunish kompetensiyasi;
- kommunikativ kompetensiya.

Ko'rib tushunish ko'nikmasini kompetensiya darajasiga olib chiqish, uni nafaqat til o'rganish omili, balki barcha sohalarida zarur bo'ladigan malakaga aylantirish lozim.

Mazkur talablarni amalga oshirish, kompetensiyalarni shakllantirish, albatta, til ta'limida maxsus o'quv topshiriqlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bu esa o'z navbatida turli nutq vaziyatiga mos fikr ifodalash imkonini beruvchi, o'zaro muloqotning samarali bo'lishiga xizmat qiluvchi kognitiv-pragmatik ta'limning afzalliklarini o'rganib chiqishni talab etadi.

Pragmatizm – ta'limni hayotga yaqinlashtirish, ta'lim maqsadlariga amalda erishish tarafdori bo'lgan falsafiy-pedagogik yo'nalish bo'lib, dastlabki pragmatistlarning g'oyalari amerikalik faylasuf va pedagog D. Dyui[33] tomonidan ishlab chiqilgan.

Uning qayd etishicha, insonni hayotga tayyorlash vositasi emas, u hayotning o'zi. Tarbiya odamlarni birlashtirishi, yoshlarni ijtimoiy tinchlik va totuvlik ruhida tarbiyalash lozim.

D. Dyui ta'lim ijtimoiy muhitni yaxshilash, jamiyat turini inqilobiy o'zgarishlarsiz o'zgartirishning hal qiluvchi vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Amerika deskriptiv lingvistika maktabi pragmatik ta'lim zarurligini isbotlay olgan va umumiy aholining taraqqiyoti va manfaatlariga mos keladigan ta'lim maqsadlarini taklif qila olgan.

Pragmatik tilshunoslikda muayyan aloqa vaziyati orqali namoyon bo'ladigan nutq jarayoni o'rganiladi. So'zlovchi subyekt va nutq qaratilgan adresat, ularning aloqa-aralashuvdagi o'zaro munosabatlari, aloqa-aralashuv vaziyati bilan bog'liq ko'plab boshqa masalalar kiradi.

Bugungi kunda til ta'limida amaliy nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning ustuvor ahamiyat kasb etishi, nutqiy kompetensiyalar tarkibiga pragmatik kompetensiyaning ham kiritilishi o'quvchilarda maktab ta'limidan boshlab, nutq vaziyatiga mos ravishda so'zlash ko'nikmalarini, dialog, poliloglarda muloqot ishtirokchisiga aylanish, suhbatdoshlar bilan polemikaga kira olish va o'z fikrini asoslay olish kompetentligini tarbiyalab borishni taqozo qiladi.

Asosiy til birligi sifatida denotativ va konnotativ vazifalarni bajaruvchi so'zni o'rgatishda o'quvchini uning ma'naviy qirralarini anglay olish hamda nutqiy vaziyatlarga mos ravishda to'g'ri qo'llay olishga o'rgatish ona tili ta'limining birlamchi vazifasidir.

Biroq, buning o'zi yetarli emas. Til ta'limining keyingi vazifasi o'rganilgan so'zlarni qo'shish orqali so'zlovchiga o'z fikrini to'liq, tushunarli yetkazib bera olish va ayni paytda suhbatdoshning ifodalagan fikridagi mazmun-mohiyatni anglash.

Ko'rinadiki, ona tili ta'limi bolani atrofda voqelikni to'g'ri anglash va u haqdagi o'z fikr-mulohazalarini to'g'ri ifodalay olishi lozim. Ayni vaqtda o'zgalar fikrini tushunib qabul qilish, ularga munosabat bildirish (ma'qullash / rad etish) bola (o'quvchi, talaba) dunyoqarashining o'sib borishiga olib keladi. Shu bois ona tili barcha fanlarni egallashning asos ham sanaladi.

Til ta'limiga kompetensiyaviy yondashuvda aynan shu jihatlar e'tiborga olingan holda tayanch va tilga oid kompetensiyalar alohida ajratib berilgan. Tayanch kompetensiya tarkibida berilgan kommunikativ kompetensiyaning vazifasi belgilab berilgan[34]. Ushbu DTSdan xususiy kompetensiyalar tarkibiga til va nutqiy kompetensiyalar kiritilgan (DTS, 2017).

DTS talablari asosida ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish zarurati mavjud bo'lib, unda quyidagi lingvodidaktik talablar bajarilsa, o'quv topshirig'i zamon talabiga mos va samarali bo'ladi:

- bir o'quv topshirig'ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi;
- o'quvchilarning o'quv topshiriqlarni amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi;
- o'quv topshiriqlarini zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi;
- o'quv lug'atlaridan mavzu doirasida unumli foydalana olishi.

Takomillashtirilgan o'quv topshiriqlari muammoli o'qitishning quyidagi asosiy psixologik-pedagogik maqsadlariga muvofiq kelishi kerak:

- o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga;
- o'quvchilarning faol izlanish va mustaqil masalalar yechish jarayonida olgan bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishlari, natijada bu bilim va ko'nikmalar an'anaviy mashg'ulotlarga qaraganda mustahkam bo'lishiga;
- nostandart muammolarni ko'ra oladigan, o'rnatilgan va hal qila oladigan o'quvchining faol ijodiy shaxsini tarbiyalashga mos topshiriqlar ishlab chiqishga erishish lozim.

Davlat ta'lim standartlari mazmunida ijodiy tafakkur sohiblarini tayyorlash, o'quvchini mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish vazifasi ham mavjud. Shu ma'noda zamonaviy dars qanday tashkil etilishi, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan qanday muloqot qilishi, qanday topshiriq va savollar berish asosiy masala hisoblanadi.

Ma'lumki, har bir dars uch maqsadga erishishga qaratilgan: o'rgatish, tarbiyalash va rivojlantirish. Ona tili ta'limida, asosan, grammatik bilimlarni rivojlantirish nazarda tutildi, To'g'ri, grammatikasiz dars ham, darslik ham bo'lmaydi, biroq me'yorida bo'lishi kerak. Til o'rganishni murakkab jarayonga

aylantirib qo'yimaslik, kabiyl malaklar alohida e'tibor berish, nega ona tili o'qituvchilarining bilimi past baholanayotganligini tekshirib ko'rish lozim, chunki bilim ko'nikma va malakalar noto'g'ri o'lchanayotgan bo'lishi mumkin. Maktab o'qituvchisidan til nazariyasi – qonuniyatlar so'ralmaydi, aslida olimlar ham tilshunoslikning kichkina bir sohasini biladi xolos. O'qituvchidan lingvistikaning hamma sohasini bilishni talab qilish noto'g'ri, albatta.

Grammatika qoidalar emas, ona tilida matn bilan ishlashga o'tish, so'zning matndagi ma'no tovlanishlarini, talaffuzi va yozilishini, matn muallifi aslida nima demoqchiligini anglashga olib boruvchi savol va topshiriqlar tizimini yaratish, o'quvchining adabiyotga mehr qo'yishini ta'minlaydi, turli nutq vaziyatiga xos bo'lgan matnlar mazmuni, kerakli ma'lumotni angalaydi, ona tilining ifoda imkoniyatlarini his etadi.

Maktabning boshlang'ich sinfiga o'z ona tilida gapirib turgan bolalar qabul qilinishi, ularning bemalol tinglab tushunishi e'tiborga olinsa, 0 darajadan shakllantiriladigan ko'nikmalar faqat o'qish va yozish bo'lib qoladi. Yuqori sinflarda bu muammo ham bo'lmaydi, chunki 5-sinfga kelgan o'quvchi gapirish, o'qish, tinglab tushunish va yozish ko'nikmasiga ma'lum ma'noda ega bo'ladi.

Xulosa va takliflar Recommend.) Ko'rib tushunish ham tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalari kabi ta'limning asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin, zero maktab ta'limida o'quvchilar mazkur ko'nikmaga ega bo'lishmaydi, dars davomida o'qib tushunish ko'nikmasi tarkibida o'zlashtiradi. Ammo ona tili ta'limida bugun o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan nutqiy ko'nikmalarni aniqlab olishda ko'rib tushunish, analitik tafakkurni rivojlantirish muammosi ham bor. Bugungi kunda ona tilida ham chet tili o'qitishga qo'yiladigan nutqiy talablar qo'llanilmoqda, biroq bu kutilgan samarani bermaydi, bizningcha. Tilning tashuvchisi sifatida eshitib tushuna oladigan, o'qiy oladigan, gapira oladigan, yoza oladigan o'quvchiga endi eshitgan xabarni, ma'lumotni (audio, video shakldagi qo'shiq, she'r, g'azal, savol) anglash; o'qigan matnidagi mazmunini fahmlash; qabul qilgan ma'lumotlari asosida adabiy tilda ravon nutq so'zlash, va o'z munosabatini mazmunli yozib bera olish (insho) talablarini qo'yish kerak. Shuning bilan bir qatorda o'quvchida, talabaga bo'lajak mutaxassis sifatida kerakli ko'nikmalarni berish lozim, ayniqsa, ko'rib tushunish malakasi Bunday ko'nikmalarni rivojlantirish, turgan gapki, o'quv topshiriqlarni jiddiy isloh qilishni talab etadi. Metodikaning eng kichik unsurlaridan biri bo'lgan o'quv topshiriqlari ona tili ta'limini to'g'ri yo'lga olib chiquvchi muhim richaklardan biri hisoblanadi.

Biroq, **dual ta'limda** bevosita ko'rib tushunish ko'nikmasini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlarni takomillashtirish masalasi alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Tahlillarimiz ona tili ta'limidagi islohotlar ko'p jihatdan aynan o'quv topshiriqlarining qanday qo'yilishiga bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda. O'quv topshiriqlarini aynan ko'rib tushunish (analitik tafakkur) fahmlash, anglash,

so'zlash va insho ko'nikmalarini rivojlantirishga mo'ljallab tuzish, beriladigan savollarni o'quvchini o'ylantiradigan, fikrini aniqlashtirishga, dunyoqarashini rivojlantirishga yo'naltirish ona tili ta'limini biz istagan yo'nalishga olib chiqadi.

Adabiyotlar

1. Smit A. "Issledovaniye o prirode i prichinax bogatstva narodov". — M.: EKSMO, 2007. - Seriya: antologiya ekonomicheskoy medi — 960-ye gody).
2. Sudakova, L. V. dual ta'lim modelining mohiyati va asosiy xususiyatlari / L. V. Sedakova. - Matn: to'g'ridan-to'g'ri // ta'lim va tarbiya. — 2016. — № 2 (7). - PP. 62-64. -
3. Sudakova, L. V. Sumnost i osnovnye priznaki dualnoy modeli obucheniya / L. V. Sedakova. — Tekst : neposredstvennyy // Obrazovaniye i vospitaniye. — 2016. — № 2 (7). — S. 62-64.
4. Gumboldt V. fon. *Izbrannyye trudy po yazykoznaniyu*. — M., 1984. - S. 301-302
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Buslayev F.I O prepodavanii otechestvennogo yazyka. 2-ye izd. M., 1867. (pereizd.: L., 1941).
7. Gulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. O'qituvchilar uchun metodik ko'llanma. — T.: O'qituvchi. 1996. 9-b.
8. Safarova R. Milliy tiklanish sharoitida O'zbekiston maktablarida ona tili ta'limi nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. — Toshkent, 1995. — 242 b.
9. Yusupova Sh.J. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan. doktori... diss. — Toshkent: TDPI, 2005. — 270 b.
10. Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish ped. fan. nom-di diss. TDPI —Toshkent, 2011. -270 b.
11. Husanboyeva Q. Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ilmiy-metodik asoslari: ped. fan. dok-ri diss. avtoref. —T.: TDP, 2006. — 262 b.
12. <https://www.professorjackrichards.com/mother-tongue-teaching-vs-foreign-language-teaching/>
13. Djon Dyui. Obshchestvo i yego problemy John Dewey. The Public and its Problems. Denver, 1927. / Dj. Dyui. Obshchestvo i yego problemy. — Perevod s angliyskogo: I. I. Myurberg, A. B. Tolstov, Ye. N. Kosilova. — M., 2002.
14. Mahmudov N. Til ta'limi va stilistika // J. Til va adabiyot ta'limi.—Toshkent, 2009. — 1-son. —B. 3–9.
15. Mustafoyeva H. T. Ingliz tili grammatikasini ijtimoiy-gumanitar talabalarga o'rgatishning lingvometodik xususiyatlari: Ped. fan. nom. ... dis. — Samarqand, 2003. — 139 b.
16. Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning

ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish ped. fan. nom-di diss. TDPI –Toshkent, 2011. -270 b.

17. Muxitdinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish Ped. fan. dok. ... dis. –Toshkent, 2011. –347 b.

18. Zimnyaya I. A. Psixologicheskiye aspekty obucheniya govoreniyu na inostrannom yazyke. – Moskva: MGU, 1998. –268 s.

19. Muxitdinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish Ped. fan. dok. ... dis. – Toshkent, 2011. –347 b.

20. Sultonova O. O'zbek tili darslarida qoraqalpoq tilidan o'rganiladigan bilimlardan foydalanish // O'zbek tili ta'limi jarayonida fanlararo bog'lanish masalalari: O'zbek tili doimiy 8-anjumani matllari. – Toshkent, 2005. –B. 131.

21. Ne'matov H., Sayfullayeva R., Qurbonova M. O'zbek tili struktural sintaksisi asoslari. –Toshkent: Universitet, 1999. – 55 b.

22. Qoraxo'jayeva M. Nofilologik guruh talabalari kasbiy nutqini fe'l asosida shakllantirish metodikasi: Ped. fan. nom. ... dis. –Toshkent, 2002. –156 b.

23. Mengliyev B. va boshqalar. Ona tili. II qism. 10-sinflar uchun darslik. – Toshkent, 2020. – 5 b.

24. Niyozmetova R. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganish metodikasi (rusiyzabon guruhlarda). Monografiya. –Toshkent: Fan, 2007. – 214 b.

25. G'oziyev E. Umumiy pedagogika. – T., 2010. – 221 – 222 b.

26. Karimov I. A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1998. – 4–19 b.

27. Gumboldt V. O myshlenii i rechi // V. Gumboldt. Izbrannyye trudy po yazykoznaniyu. — M.: Progress, 1984.

28. Sosyur F. Trudy po yazykoznaniyu. M., Progress, 1977. S. 52—53.

29. Usmonov. S. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 1972, 144 bet.

30. Beruniy. Tanlangan asarlar, N1 tom, 64 bet. Keyingi ko'chirmalar hzm o'sha asarning 64 betidan olindi.

31. Nepp M., Xoll D. Neverbalnoye obsheniye. Mimika, jesty, dvijeniya, pozy i ix znacheniya –M. Yevroznak, 2007. –512 s.

32. Zimnyaya I.A. Lichnostno-deyatelnostnyy podxod v obuchenii kak faktor gumanizatsii obrazovaniya // Russkiy yazyk za rubejom. 1991. -№ 3. - S. 91-95.

33. Djon Dyui. Obshchestvo i yego problemy John Dewey. The Public and its Problems. Denver, 1927. / Dj. Dyui. Obshchestvo i yego problemy – Perevod s angliyskogo: I. I. Myurberg, A. B. Tolstov, Ye. N. Kosilova. – M., 2002.

34. Kompetension yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standarti. – Toshkent. 2017.